

УДК 37.035.6:355.23:351.746.1

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ В КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО ПІДХОДУ

Бец Юрій Іванович

м.Хмельницький

Головним постулатом сучасної методики викладання іноземних мов є думка про те, що мову варто розглядати в освітньому процесі не просто як засіб комунікації та пізнання, але й як шлях, завдяки якому ми проникаємо в національний характер та культурне поле нації. Реалізація міжкультурного порівняльного підходу на заняттях іноземної мови передбачає розгляд загальнолюдських проблем у полікультурному контексті, що, на нашу думку, сприяє формуванню національної свідомості. У даній статті зроблено спробу висвітлити особливості формування національної свідомості у майбутніх офіцерів-прикордонників в процесі оволодіння іноземною мовою на основі використання міжкультурного порівняльного підходу.

Ключові слова: національна свідомість, іноземна мова, майбутні офіцери-прикордонники, міжкультурний підхід, формування.

Постановка проблеми. Розвиток державності України, розширення соціально-економічних зв'язків нашої країни та формування міжнародних відносин обумовлюють необхідність визначення ефективних шляхів для освітнього процесу щодо підготовки майбутніх фахівців, які спроможні ефективно працювати у структурах Державної прикордонної служби України. Сучасна концепція підготовки фахівців-прикордонників в умовах реформування Державної прикордонної служби – правоохоронного органу спеціального призначення – зумовлена значними змінами в соціально-економічному житті країни і глобалізацією світової економіки, трансформацією професійних функцій та статусу прикордонника в якісно нових реаліях сьогодення. Підготовка фахівця з володінням іноземною мовою на високому рівні без перебільшення стає однією з основних функцій процесу підготовки майбутніх офіцерів, що передбачає пошук нових організаційно-методичних засобів і технологій підвищення якості підготовки фахівців [8].

Головним постулатом сучасної методики викладання іноземних мов є думка про те, що мову варто розглядати в освітньому процесі не просто як засіб комунікації та пізнання, але й як шлях, завдяки якому ми проникаємо в національний характер та культурне поле нації. Іншими словами, оволодіння іноземною мовою не просто збагачує інтелектуальний потенціал та емоційну сферу курсантів, а надає можливість особистості розвиватися в рамках діалогу культур.

Реалізація міжкультурного порівняльного підходу на заняттях іноземної мови передбачає розгляд загальнолюдських проблем у полікультурному контексті, що, на нашу думку, сприяє формуванню національної свідомості. Мета статті – висвітлити особливості формування національної свідомості у курсантів, майбутніх офіцерів-прикордонників, в процесі оволодіння іноземною мовою на

основі використання міжкультурного порівняльного підходу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасних умовах модернізації освіти актуальним завданням методики викладання іноземних мов як засобу комунікації між представниками різних народів є теза про те, що мову слід вивчати в безпосередній єдності із культурною картиною даної національної спільноти.

Вивчення іноземної мови безпосередньо впливає на свідомість суб'єкта. По-перше, при засвоєнні другої мови відбуваються зміни власне мовної свідомості, або мовної картини світу, яка до цього часу була сформована в контексті однієї лише рідної мови. По-друге, якісно змінюючи мовну картину світу індивіда, нова мова неминуче впливає і на загальну картину світу в когнітивній сфері [11, с.36].

В обґрунтуванні ролі вивчення іноземної мови та іноземної культури в процесі формування національної свідомості у курсантів-прикордонників ми спиралися праці присвячені дослідженню психолого-педагогічних та психолінгвістичних технологій навчання іноземної мови [1; 6; 7], а також на сучасні психологічні та дидактичні дослідження закордонних та вітчизняних вчених, в яких стверджується необхідність опори на рідну мову та культуру в процесі вивчення іноземної мови. [3; 7; 10].

Дослідження в області філософської інтерпретації принципу діалогу культур (М.М.Бахтін, В.С.Біблер, В.В.Сафонова, М.С.Каган, Г.Д.Гачев, М.К.Петров, П.П.Гайденко та ін.) показують, що для кращого розуміння феноменів іноземної культури необхідно одночасно пізнати своєрідність власної культури, адже повноцінне розуміння інших національностей неможливе без розуміння себе. Усвідомлення рідної культури у співвіднесенні з культурами іншомовних народів дає можливість зрозуміти власну національну унікальність, відчувати себе невід'ємним елементом рідної культури та повноцінним громадянином глобальної спільноти. Вивчення інших культур дозволяє глибше та ширше оволодіти цінностями рідної культури. Аналіз різноманітних концепцій стосовно інтерпретації діалогу культур дозволяє зробити наступний висновок: діалог культур доцільно детермінувати як особистісно-орієнтовану технологію викладання іноземних мов, структурними блоками якої є мова та культура, мовна та культурна картини світу, комунікативна культура мовної особистості в різних мовах, культура та національний характер. Саме діалог культурних систем дозволяє курсантам розвиватися, глибше пізнавати свою унікальність, співвіднести різні культури в плані етнопсихологічних особливостей, норм, образу життя, цінностей тощо.

Сучасні особистісно-орієнтовані технології викладання іноземних мов мають ґрунтуватися на принципі діалогу культур як основи освіти орієнтованої на гуманістичні цінності суспільства. Діалог культур з точки зору викладання іноземних мов – комп-

лексний феномен, що проявляється крізь призму взаємозв'язку мови та культури, невербальної поведінки та емоцій, національної свідомості та комунікативної культури особистості [2, с.15]. Особливістю формування національної свідомості є використання іноземної мови, що, в свою чергу, передбачає засвоєння не лише мовного коду, а й національних культурних особливостей іншого народу з метою кращого пізнання власних етнопсихологічних особливостей. Іншими словами, організація діалогу культур на заняттях іноземної мови є одночасно і умовою успішного оволодіння іноземною мовою і ознайомленням з культурним життям іншої національної спільноти. Маючи справу з новими аспектами культури певного народу, курсанти не лише проявляють адекватне їй сприйняття та розуміння, але й намагаються здійснити контрастно-компаративний аналіз зі своєю рідною культурою. Завдання на порівняння та співставлення допомагають глибше усвідомити та пізнати власну національну ідентичність і, відповідно, сформувати національний характер.

Виклад основного матеріалу дослідження. В рамках нашого дослідження ми зосередили свою увагу на національно-своєрідних феноменах культури, тобто тих реаліях, які виконують функцію неусвідомленого приєднання до пануючої системи цінностей [9, с.28]. Такими феноменами є наступні:

- традиції (стійкі елементи культури), звичаї (традиції в „соціо-нормативній” сфері культури), обряди (функціонують як неусвідомлене приєднання до даної системи норм);
- традиційно-побутова культура;
- повсякденна поведінка;
- „національні картини світу”;
- художня культура як елемент етнографії та етнології народу [5, с.113].

Головною особливістю викладання іноземної мови (в нашому випадку турецької) в умовах впровадження експериментальної програми був акцент на

контрастно-компаративному аналізі двох культур: іноземної та рідної. В той час як заняття іноземної мови контрольної групи проводилися виключно в рамках традиційного підходу – з орієнтацією на турецьку культуру. Саме таким чином, на нашу думку, курсанти експериментальної групи мали змогу не лише пізнати та усвідомити культурну самобутність іншої національної спільноти, а й вийти за рамки цієї монокультури і завдяки порівняльному співставленню проникнути у власний національний характер.

В процесі експериментальної програми контрастно-компаративний аналіз двох культур на заняттях з практичного курсу турецької мови будувався як послідовність наступних етапів:

- 1) актуалізація у курсантів знань про рідні культурні феномени, що розглядаються в рамках запропонованої теми;
- 2) ознайомлення з культурними феноменами турецької культури (їх експліцитними та імпліцитним значеннями і проявами);
- 3) порівняння із подальшим виявленням подібних та відмінних аспектів.

На першому етапі курсанти мали змогу з'ясувати свій рівень знань про національні особливості рідної культури; замислитися над змістом та об'ємом тієї інформації, якою вони володіли; і зрештою критично проаналізувати власну готовність до обговорення запропонованої теми, що власне і слугувало мотивом їхньої пізнавальної діяльності та поштовхом до пошуку нової інформації. Цей етап також мав на меті підготувати курсантів до засвоєння матеріалу про іноземну культуру, сприяти ґрунтовнішому осмисленню нових фактів. І, власне, останній етап спонукав курсантів самостійно мислити, аналізувати, співставляти та порівнювати рідну та англійську культуру. Основним компонентом змісту процесу формування національної свідомості у курсантів був текстовий матеріал. Саме текстова діяльність мовної особистості зумовлює дії, пов'язані із породженням та інтерпретацією текстів, детермінує структуру комунікативно-пізнавального процесу. Враховуючи цей аспект, доцільно підкреслити, що в рамках викладання іноземних мов важливим є етнопсихолінгвістичне дослідження тексту, що пов'язане із особливостями національної свідомості певного народу, його історією та культурою, особливим національним образом світу – усе, що відображається в мовній картині світу. Текст як носій культури „живе” в культурі [6], його

естетико-пізнавальне та наукове значення завжди перебуває в скарбниці людської культури [4]; через текст відбувається відображення картини світу представника етнічної спільноти, його національної свідомості, цінностей, традицій тощо. Текст культури, на нашу думку, слід тлумачити як своєрідну форму комунікації, що передає певним способом організовану та направлену інформацію пов'язану з національно-культурним змістом. Для відбору вербальних текстів, що використовувалися у формуючому експерименті, нами були визначені наступні принципи:

- 1) принцип змістовної достатності тексту у зв'язку із темою, що вивчається;
- 2) принцип відповідності тематики тексту інтересам та комунікативним потребам курсантів;
- 3) принцип відповідності рівня складності тексту рівню мовної підготовки курсантів на даному етапі навчання;
- 4) принцип національно-культурної інформативності;
- 5) принцип можливості побудови контрастно-компаративного аналізу двох культур;
- 6) принцип використання лексики з національно-культурним компонентом значення.

В рамках нашого дослідження значна увага приділялася текстам національно-культурної спрямованості, що містили факти про історію, традиції, культурні реалії, національні особливості народів. Основним завданням курсантів у роботі із запропонованими текстами було пошук аналогів в рідній культурі, співставлення та порівняння феноменів національно-культурного життя в іноземній та рідній культурах із обов'язковою власною інтерпретацією засвоєного матеріалу. У процесі роботи з текстами значна увага приділялася оволодінню лексичним складом мови. Беззаперечною є думка стосовно того, що за кожним явищем та феноменом об'єктивної реальності знаходиться культурна картина певної національної спільноти. Щоб зрозуміти лексичні одиниці в тексті не достатньо лише володіти їх значенням, важливим в даному аспекті є культурні феномени, які вони позначають. Робота із лексичним матеріалом включала три послідовні етапи: оволодіння словами, фразами (висловлюваннями) та реченнями.

В процесі формування лексичних навичок ми намагалися урізноманітнити завдання шляхом використання нетрадиційних підходів до опанування лексичних одиниць. Одним з таких методів, наприклад, є завдання, в основі якого лежить принцип асоціації. Викладач на дошці записує 10-20 слів, що вже знайомі курсантам (наприклад: kahvaltı, şarkı, hukuk, ev, kilise, evlenme, tarla, aşk, kadın, kırmızı, vatan, kelime v.b.). Кожен працює самостійно, занотовуючи асоціації, які викликають запропоновані слова. Далі, курсанти працюють в парах та порівнюють свої асоціативні ряди. За цим слідує загальне обговорення та запис асоціацій на дошці навпроти кожного слова. Наступним етапом цієї вправи є аналіз та категоризація асоціацій курсантів на власні та ті, що зумовлені національною приналежністю індивіда. Таким чином, на нашу думку, виконання подібного завдання сприяє усвідомленню курсантами того факту, що лексичний пласт мови є відображенням національних уявлень, а фундаментом значення лексичних одиниць є культурні феномени даної етнічної спільноти. Іншим прикладом вправи, в основі якої також лежить принцип асоціації, є наступне завдання. Курсанти діляться на невеликі групи по 5-6 чоловік в кожній та сідають колом. Викладач пропонує кожному учаснику групи записати перших 5-6 слів, що спадають на думку, коли він чує про свою країну. Тоді курсанти по черзі не лише зачитують свої слова іншим членам групи, а й намагаються пояснити свій вибір. Наступним етапом цієї вправи є виконання тих самих завдань у контексті Туреччини. Завершальною ланкою в даному випадку є дискусія, яку слід організувати в рамках контрастно-компаративного аналізу, пропонуючи курсантам такі запитання:

- *Bunun gibi alıştırmaları yaparak kendi kültür özellikleri hakkında neler öğrendiniz?*

- *Türkiye ve türklerinin kültür özellikleri hakkında neler öğrendiniz?*

Отже, саме на основі співставлення рідної та іноземної мов із врахуванням національних особливостей культури курсанти мали змогу зрозуміти усі відтінки значення нових лексичних одиниць і разом з тим усвідомити культурні відмінності. Різноманітні

видом лексичної вправи, що базується на оволодінні курсантами речень, є вправа "Doğru veya Yanlış?" („Погоджуйтесь чи Не погоджуйтесь?“). Група отримує роздатковий матеріал у вигляді карток з твердженнями стосовно

певних національно культурних аспектів. Такими, наприклад, можуть бути наступні речення:

- *Yeni ülkeye giden yabancılar kendi ülkelerinde kullanılan alışkanlığın kısa zamanda bırakıp yeni ülkede kullanılan alışkanlıklara uygulamak zorundalar.*

- *Ukraynalılar kendi ülkeyi geliştirmek için yeterinceye kadar çabalarını göstermelidirler.*

- *Türk dili Türk halklarının bölgelerarası dili olarak kabul edilebilir.*

- *Bir halkın azınlığı çoğunluğunun geleneklere ve değerlerine saygı göstermelidir.*

- *Doğduğun ülkenin değil yaşadığın ülkenin vatansaver olmalısın.*

Курсанти ознайомлюються із запропонованими твердженнями та відмічають ті, з якими вони згодні та незгодні. Далі, проходить робота в невеликих групах по 2-3 чоловіки де обговорюються власні варіанти відповідей. Якщо хоча б одна людина у групі не погоджується з даним твердженням, завдання групи – змінити його таким чином, щоб усі учасники могли погодитися. Іншими словами, вправа стимулює курсантів до лексичної модифікації речень. Тоді, відбувається загальне обговорення тверджень та презентація їх варіацій. Цікавою в рамках міжкультурного порівняльного підходу є вправа, що передбачає роботу з фразеологічним пластом мови, зокрема прислів'ями. Аналіз фразеологічної концептуалізації світу сприяє поглибленню знань про семантику мови в цілому та її зв'язок з етносвідомістю та національним характером. Курсантам пропонується низка прислів'їв турецькою мовою, наприклад:

- *İyi dost kara günde belli oluyor.*

- *Az söyle çok dinle.*

- *Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.*

- *Akil para ile satılmaz.*

- *Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.*

- *Bilmemek ayıp değil, sormamak ayıp.*

Курсанти працюють самостійно, зазначаючи етнокультурні репрезентації рис характеру та вдачі людини, що лежать в основі запропонованих фразеологічних виразів (безтурботність, економія, бережливість, розум, кмітливість, досвідченість тощо). Наступною ланкою роботи із даним завданням є обговорення українських еквівалентів турецьких прислів'їв. Курсанти порівнюють та співставляють цінності відображені у змісті українських та турецьких фразеологічних виразів. Даний вид діяльності можна також дещо урізноманітнити. Наприклад, курсанти діляться на декілька мікрогруп і презентують приказку чи прислів'я у вигляді дії. Завдання інших мікрогруп – запропонувати турецький та український еквіваленти даної приказки чи прислів'я, а також здогадатися які риси національної свідомості були представлені в діях. Без-

сумнівно, що всі слова, висловлювання, фразеологічний та ідіоматичний пласт мови є ключовим елементом в реалізації функції мови як засобу культури. Лексичний склад мови можна розглядати як певну мовну картину світу, що відображає особливий погляд та сприйняття світу окремою нацією. Вивчення та дослідження окремих лексико-семантичних груп є одним з основних засобів усвідомлення та розуміння унікальності національних рис різних етнічних спільнот. Необхідно також зазначити, що реалізація діалогу культур на заняттях іноземної мови є можлива не лише за умови, що курсанти вміють сприймати та розуміти іноземні тексти при читанні і можуть чітко висловити свої думки в монологічній й діалогічній формах. Важливим є також розвиток навичок аудіювання, а також вміння письмово сформулювати власні думки. Іншими словами, саме використання усіх видів мовленнєвої діяльності у психологічно комфортному для спілкування кліматі є необхідною умовою для практичного втілення діалогу культур.

Таким чином, міжкультурний порівняльний підхід, що використовувався

з метою формування національної свідомості у курсантів в процесі оволодіння

іноземною мовою, впроваджувався трьома послідовними етапами:

1) актуалізацією знань про рідні культурні феномени;

2) ознайомленням з іноземними культурними феноменами;

3) аналізом подібних та відмінних аспектів культурних картин двох національних спільнот.

Основними компонентами змісту експериментальної програми були тексти культури та лексичний пласт мови (слова, фрази, речення). Узагальнюючи та систематизуючи роль міжкультурного порівняльного підходу ми дійшли наступних висновків: процес оволодіння іноземною мовою зумовлює інтерференцію мовної та загальної картини світу і передбачає проникнення в культурне поле та національну свідомість народу. Зустріч двох культур на парах іноземної мови та використання контрастно-компаративного аналізу рідних та іноземних культурних феноменів забезпечує курсантів можливістю глибше усвідомити та пізнати власну національну своєрідність.

Перспективи подальших наукових розвідок. На етапі інтеграції України в європейські військові, політичні, економічні та культурні структури першочергового значення набуває питання підготовки фахівців, здатних успішно реалізувати процес співробітництва України з Європою та всім світом. Однією з найважливіших умов розв'язання цього завдання є необхідність озброєння молодих офіцерів-прикордонників навичками і вміннями професійного спілкування іноземною мовою, зокрема турецькою. Перспективи подальших розвідок будуть спрямовані у площину визначення сукупності чинників, які впливають на перебіг процесу формування національної свідомості у курсантів у процесі підвищення рівня професійної іншомовної компетентності.

Література та джерела

1. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б.В.Беляев. – М.: Просвещение, – 2-е изд., 1999. – 149 с.
2. Буряк В.А. Деловая межкультурно-коммуникативная компетентность как личностный компонент содержания образования в экономическом вузе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / Буряк Виктория Анатольевна – Ростов-на-Дону, 2006. – 30 с.
3. Верещагин Е.М. Язык и культура / Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров. – М.: Просвещение, 1990. – 243 с.
4. Гальперин П.Я. Введение в общую психологию. Учеб. пособие / П.Я.Гальперин. – М.: Книжный дом "Университет", 2002. – 118 с.
5. Готовкіна Л. Психолінгвістичні особливості національного характеру / Лілія Готовкіна // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: зб. матеріалів XI Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 14-16 травня 2008 р.; У 4-х т. / [Редкол.: Тимошенко І.І. (відп. ред.) та ін.]. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2008. – Т. 1. – С. 149–150
6. Гвоздева Е.Н. Воспитание национального самосознания студентов педагогического вуза средствами иностранного языка: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Гвоздева Елена Николаевна. – Чита, 2006. – 190 с.
7. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А.Зимняя. – М.: Просвещение, 1991. – 4 с.
8. Концепції розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року. – К., 2006.
9. Король Л.Д. Український національний характер та фактори його формування / Король Л.Д. // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка» / відп. ред. І.Д.Пасічник. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – Вип. 13. – С. 234–242
10. Тер-Минасова С.Г. Изучение иностранных языков и культур на университетском уровне / С. Г. Тер-Минасова // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 19. – 1998. – №2. – С. 7–20.
11. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: уч. пособие / С.Г.Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

Главным постулатом современной методики преподавания иностранных языков является мнение о том, что язык следует рассматривать в образовательном процессе не просто как средство коммуникации и познания, но и как путь, благодаря которому мы проникаем в национальный характер и культурное поле нации. Реализация межкультурного сравнительного подхода на занятиях иностранного языка предполагает рассмотрение общечеловеческих проблем в поликультурном контексте, что,

по нашему мнению, способствует формированию национального сознания. В данной статье сделана попытка рассмотреть особенности формирования национального сознания у будущих офицеров-пограничников в процессе овладения иностранным языком на основе использования межкультурного сравнительного подхода.

Ключевые слова: национальное сознание, иностранный язык, будущие офицеры-пограничники, межкультурный подход, формирование.

The main cornerstone of modern teaching methods of foreign languages is an idea that the language should be considered in the educational process not just as a means of communication and knowledge, but also as a way of penetration into the national character of the nation and cultural field. Implementation of cross-cultural comparative approach to foreign language lessons involves consideration of human problems in a multicultural context, which we believe contributes to the national consciousness. This article attempts to highlight the peculiarities of national consciousness in the process of future border guard officers' foreign language learning by means of the cross-cultural comparative approach using.

Key words: national consciousness, foreign language, future border guard officers, cross-cultural approach, formation.